

ESEURI

Un meloman insolit se destăinuie (III)

George Bălan

(continuare din Revista Muzica nr. 3 / 2019)

III

Deziluziile unei cercetări

M-am îndepărtat, cu intenție, de ceea ce constituia scopul principal al șederii mele de trei ani la Moscova: să scriu o teză de doctorat pentru a o susține apoi în public, fără această susținere doctoratul neputând fi acordat. Să revenim.

Foarte adesea, subiectele unei astfel de teze erau alese și tratate în manieră convențională, lucru inevitabil într-o societate care nu aprecia ceea ce nu era „corect politic”. Dar mie îmi repugna să merg pe o asemenea cale. Nu voiam să provoc pe nimeni, totuși aservirea intelectuală mi-ar fi contrazis prea mult natura: disponibilitatea de adaptare, indispensabilă supraviețuirii într-un regim totalitar, își avea limitele ei, dincolo de care m-aș fi trădat pe mine însumi în mod rușinos. Pe de altă parte, gândirea mea nu atinsese încă gradul de independență care i-ar fi permis să opună o viziune absolut personală și nouă la ceea ce impuneau normele ideologice dominatoare. Tema mea era desigur insolită în raport de stereotipurile a ceea ce se numea „estetică marxist-leninistă” sau „realism socialist”, însă nu era nici suspectă, nici scandaloasă. Pe deplin conștient de obstacolele ce mă așteptau pe cale, aveam totodată convingerea că m-aș putea descurca grație abilității și argumentației. De obicei erau suficiente câteva citate din „Părinții fondatori” sau din

„rezoluțiile” ideologice ale Partidului pentru a crea un vâl protector dincolo de care cenzorii, în general obtuzi și ignoranți, nu recunoșteau adevăratele intenții ale autorului.

Singurul punct cu adevărat vulnerabil în afirmația mea fundamentală, de a ști că muzica e o formă *sui generis* de filozofie, era concepția mea despre filozofia însăși. Cum mi-o reprezentam? Despre ce filozofie vorbeam? Căci nu exista într-un stat comunist decât un singur mod acceptabil de a privi filozofia, acela care se conformează injoncțiilor autorității politice. Ori, cu toată insuficiența pregătirii mele intelectuale, n-aș fi putut concepe niciodată că o simfonie de Beethoven sau de Brahms, un concert de Bach sau de Mozart ar avea ceva în comun cu ceea ce propovăduiau Marx și Engels, și încă mai puțin cu epigonii lor Lenin și Stalin. În ciuda tinereții mele, presimțeam în filozofie ceva măreț, foarte, foarte înrudit cu ceea ce operele nemuritoare ale muzicii mă făceau să trăiesc. Dar în această concepție nu era nici urmă de ideologie, adică de ceea ce filozofia era datoră să fie în ochii acestor gardieni ai ortodoxiei comuniste. Să mă strecur cu prudență printre obstacolele primejdioase, inevitabil zămislite de ceea ce era esențialmente eretic în orice devoțiune muzicală : în aceasta trebuia să conștea îndemânarea mea.

La început vedeam derularea lucrurilor într-o modalitate destul de optimistă. E adevărat, adaptabilitatea la ceea ce era permis oficial pierduse ușurința din timpurile credulității mele, însă chiar slăbită, ea părea să trăiască încă în mine și să mă servească. Din ea îmi trăgeam certitudinea pentru a mă putea încadra în normele a căror respectare promitea reușita.

Dar nu pusesem la socoteală setea de cunoaștere, consubstanțială cu natura mea și care creștea neîncetat pe măsură ce mă maturizam. Ea mă împinse irezistibil către o muncă de studiu preliminar care luă amploare. Cu fiecare zi petrecută în imensa bibliotecă Lenin – principala sursă de informare pentru toate cercetările imaginabile. Mă cufundam astfel într-un ocean de reflecții asupra muzicii și treceam de la un text la altul, de la un autor la altul cu presentimentul exaltant al unei descoperiri susceptibile să-mi influențeze decisiv modul de a gândi. Prudența inconștient optimistă de la început se

evapora, făcând loc voinței de a fi cât mai autentic posibil, fie ce-o fi. Kant și Hegel, Schopenhauer și Nietzsche figurau printre partenerii mei preferați de dialog. Li se alăturau câțiva muzicieni ruși din secolul XIX ca Serov și Ceaikovski (în calitate de critic muzical), precum și gânditori muzicali din secolul XX, mai întâi Asafiev și Sollertinski, a căror gândire nu fusese alterată în esența ei de concesiile pe care le impusese teroarea intelectuală dominatoare. Romain Rolland, ca autor al monumentalei cercetări asupra lui Beethoven, făcea parte, de asemenea, din acest mic cerc de personalități inspiratoare. Erau singurele cu care mă simțeam înrudit spiritual. Câr despre discursul marxist relativ la estetică și la muzică, reprezentat supraabundent, n-am putut detecta în el, cu toată bunăvoința, nici cea mai mică idee care mi-ar fi putut fi de folos. Totul se reducea la o exclamație a lui Lenin – „Când ascult *Appassionata* mă gândesc la vitejiile de care sunt în stare oamenii”, a căror banalitate și inutilitate erau patente.

Modul cum concepeam în acea vreme natura filozofică a muzicii îmi pare astăzi destul de naiv, dacă-l privesc de pe poziția la care am ajuns. Dar putea fi altfel la o persoană care nu împlinise încă treizeci de ani? Muzica și filozofia sunt foarte probabil singurele domenii în care o precocitate excepțională nu se poate dispensa de condiția *sine qua non* a timpului: acel timp cerut de experiență și reflecție, de maturizarea spirituală și biologică prelungită cel mai adesea până la începutul bătrâneții. Și nici măcar nu fusesem precoce! Punând în relație muzica și filozofia, presimțeam anumite mistere care mă atrăgeau ca atare și provocau iluzia de a putea fi clarificate printr-un demers raționalist. Însă eram departe de a-mi da seama că un atare demers raționalist e funciar incapabil să sesizeze inefabilul, în afara căruia atât înțelegerea muzicii cât și cea a filozofiei nu sunt decât prezumție și suficiență.

Totuși, confruntată cu ceea ce aveam să descopăr mult mai târziu, această abordare naivă se dovedea a fi chemarea unui viitor îndepărtat care răsuna atât cât era posibil într-un spirit încă imatur, dar receptiv. În lumina ideii mele conducătoare, muzica începea să-mi dezvăluie anumite secrete ale expresivității ei particulare, ale logicii discursului ei, ale

evoluției ei atât de enigmatice de-a lungul veacurilor. Totul îmi vorbea despre voința acestei arte de a deveni o formă insolită și superioară de cunoaștere. Cei mai mari compozitori erau pentru ea totodată instrumente în urmărirea acestui țel, în vreme ce compozitorii de al doilea și al treilea rang, prea dependenți de exigențele frivole ale publicului lor, se dovedeau incapabili de a participa la această ascensiune către înălțimi atât de amețitoare. Ei erau cei care întrețineau înțelegerea muzicii ca formă de divertisment – chiar un gânditor de anvergura lui Kant îi plătise tributul – în opoziție flagrantă cu adevărații maeștri, care se trudeau cu toții s-o smulgă din această condiție vulgară și să-i confere o demnitate spirituală. Astfel, muzica apărea celui ce și-o apropia într-o manieră potrivită, ca „o revelație mai înaltă decât înțelepciunea” (Beethoven) sau „adevărata filozofie” (Schopenhauer). Ceea ce cerea atât din partea muzicianului cât și din partea auditorului o revizuire radicală a obiceiurilor și prejudecăților lor. Pe acest curent nobil al evoluției și pe o ascultare susceptibilă să-i facă dreptate mă sprijineam în demonstrația tezei mele.

Studiind istoria gândirii filozofice, a esteticii, n-am găsit asemenea abordări. Cu o excepție aproape: rolul acordat muzicii de Schopenhauer în opera sa capitală *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Era singurul care afirma și explica în felul său natura filozofică a muzicii, nicio altă artă, spunea el, neputând pretinde această demnitate. Dacă s-ar reuși traducerea în concepte a enigmaticului și amplului limbaj muzical, continua el, s-ar obține o explicație completă a lumii. Argumentele în sprijinul acestei teze erau în mod clar tributare unei concepții totodată naivă și prea intelectuală asupra a ceea ce voiau să zică sunetele muzicale. Totuși aserțiunea lui fundamentală emana în mod manifest dintr-o convingere atât de nestrămutată și se opunea cu asemenea forță logică față de tot ce se gândise asupra acestui lucru timp de două milenii, încât ea îmi apărea ca prima manifestare a unui adevăr ignorat de toți autorii de interpretări din lume. Mă simțeam puternic încurajat în intenția mea și în propria-mi cercetare, pe care speram s-o pot fundamenta mai riguros și îndeosebi mai muzical.

În afară de Schopenhauer nu găsisem decât câteva reflecții risipite în formă de aforisme și deloc sistematizate la Beethoven, care punea muzica chiar mai presus de orice filozofie și de orice înțelepciune, dar nu se simțea deloc obligat să demonstreze ceea ce el întvedea când gândul își lua zborul pe aripile exaltării lui. Cât despre ceea ce anumiți autori numeau filozofia muzicii, aceasta nu era decât examinarea limbajului muzical ca mod de expresie legat cu reflecția gânditorului dornic să descopere ce se află în spatele aparențelor lumii, era doar încercarea de a defini și explicita componentele artei muzicale pornind de la o viziune care, voindu-se filozofică prin lărgimea vederii, n-ajungea să conceapă capacitatea muzicii de a pune marile întrebări ale existenței umane și să le răspundă în felul ei.

Am lucrat asiduu pe parcursul unui an întreg, între 1958 și 1959. Când am reușit să dau o primă formă tezei, m-am simțit pregătit s-o supun, cum era obiceiul, aprecierii catedrei de filozofie de care aparțineam. S-a convocat deci o ședință a întregului colectiv didactic: profesori, asistenți, doctoranzi. Erau cu toții oameni instruiți și cultivați cu totul diferiți de cenzorii ignoranți care-și permiteau să oprească publicarea unui text pe care nu erau capabili să-l înțeleagă: dar în același timp, ei erau atât de îndoctrinați, încât reacționau în manieră alergică la tot ce aducea a idealism sau misticism (cele două oi negre ale oricărui marxist convins ori făcut). Și existau în teza mea destule considerații susceptibile să trezească această alergie. Dar se găsi un bun cunoscător al filozofiei germane care decelă înrudirea punctului meu de vedere cu cel al lui Schopenhauer, pe care materialismul dialectic îl plasase în infernul ideologic, iar el își făcu din acesta calul de bătaie și izbuti să-l impună celorlalți. Indignați de această prezență *non grata* și mai ales de atitudinea mea binevoitoare față de ea, ei nu mi-au mai văzut eforturile de a concilia ceea ce ar fi putut părea idealist cu exigențele gândirii politic corecte. Am devenit astfel obiectul unei critici necruțătoare. Aprecierea finală a ședinței a fost – textual – „o contrabandă schopenhaueriană în ambalaj marxist”. Aveam obligația să revizuiesc teza în lumina celor ce mi se reproșau.

Judecata foarte severă a autorității universitare sovietice s-a întâlnit cu ostilitatea crescândă împotriva mea, care apărea tot mai clar la conducătorii politici ai comunității studenților români. Eram suspect în ochii lor prin modul meu retras de viață, cu totul în afara coteriilor și a clicilor și deveneam încă mai suspect prin amiciții cu studenții occidentali: nu numai agenții serviciilor de siguranță sovietice, dar și colegii mei români mă luaseră în colimator. Mă simțeam confuz, în curs de a deveni indezirabil și subiect al Dumnezeu știe cărei măsuri represive.

Grupul politic conducător făcu din comportarea mea un caz, care fu supus discuției în ședința tuturor studenților români din Moscova. Cei mai mulți participanți nu mă văzuseră niciodată, dar luară de bun portretul tendențios ce se făcea persoanei mele. Influențată și intimidată de luările de poziție inițiale ale șefilor, sugerând deja o condamnare obligatorie, masa manifestă indignarea de rigoare. Eșecul suferit de teza mea în fața plenului catedrei de filozofie sluji detractorilor mei de confirmare care dădea greutate propriilor lor acuzații. Mă stigmatizau ca element grav rătăcit care trebuie supus unei reeducări politice dure. Detaliu amuzant în plină dramă: unul din cei mai vehemenți acuzaatori, care avea să devină mai târziu un ilustru profesor de logică, se numea exact ca marele compozitor român despre care tocmai scriam o amplă monografie: George Enescu. Hotărârea adunării, natural luată dinainte, era: „Să părăsească Moscova imediat, să i se interzică orice activitate intelectuală și să fie trimis la muncă într-o uzină” (o pedeapsă care nu era prea rară într-un regim comunist). Toți votară pentru acest verdict, exceptând o voce – a mea. La întrebarea ”Cine este contra?” am ridicat mâna furios.

Era către orele două dimineața. În noaptea aceea mi-a fost imposibil să adorm, dar starea aceasta de veghe dureroasă fu momentul crucial al trezirii mele spirituale. Începeam următoarea zi ca și cum m-aș fi născut a doua oară. Animat de o sfântă mânie și ne mai temându-mă de nimic – nu mi se întâmplase deja ce era mai rău? – am scris un memoriu pe care l-am adresat ambasadorului țării mele în capitala sovietică. În acel memoriu conceput în termeni de o vehemență absolut

neobișnuită sub o dictatură comunistă, îmi prezentam detractorii și judecătorii ca pe o bandă de intriganți capabili să săvârșească un veritabil asasinat social. Stupefiat și descumpănit de atâta îndrăzneală, ambasadorul ordonă o anchetă. Prelungindu-se câteva luni, ea avu ca rezultat faptul că odioasa înscenare se prăbuși lamentabil. E adevărat că defăimătorii mei nu au avut a-și face *mea culpa*, însă nu s-a mai vorbit despre ceea ce era „*mea culpa*”. Am putut să rămân la Moscova și să-mi continui în liniște munca, însă de data asta într-o stare de spirit complet eliberată; toate acestea nu erau pentru mine decât cuvinte încrucișate. Natural, nu mă puneam să strig asta pe acoperișuri; îmi era de ajuns că acest dispreț al unei ideologii de a cărei hidoșenie nu mă mai îndoiam, îmi deveni lege interioară și ghid de acțiune. Fusesem trimis la Moscova pentru a înțelepți și a transforma în soldat disciplinat al Partidului „copilul teribil” pe care-l vedeau în mine cei ce mă priveau astfel cu o anumită condescendență. Aveam să mă întorc după câteva luni, mai „teribil” decât înainte și soldat credincios al unei alte oști.

Acum trebuia să mă ocup ca teza să treacă. Parcurgând semnele și adnotările schițate pe marginea textului, mi-am dat seama că era vorba, în fond, de bagatele: anumite cuvinte izolate și uneori fraze care puteau conferi o culoare ușor mistică sau idealistă discursului meu, ceea ce orice marxist ortodox se simțea obligat ideologic să combată. Mi-au trebuit doar câteva ore ca să le înlocuiesc sau să reformulez. Esența gândirii mele, fluxul demonstrației, nu sufereau cu nimic.

Și veni ziua la care mă gândisem timp de trei ani, ziua susținerii tezei. Era la sfârșitul lui ianuarie 1961. Anunțată în presă, această cutumă universitară trebuia să atragă toate privirile interesate de temă, iar numărul lor nu a fost mic. Timp de două săptămâni, două exemplare ale tezei aflate în dezbatere puteau fi consultate de oricine la biblioteca Facultății de Filozofie. Formalitatea s-a derulat într-un spirit cu totul contrar primei discuții, care mă etichetase drept contrabandist schopenhauerian. A fost un succes net și de această dată a plouat cu elogii, mai mult decât meritam, demonstrând aproape toate o lectură foarte superficială a textului meu. Aproape

nimeni nu sesizase fondul gândirii mele. Dacă, evocând evenimentul după o jumătate de veac, simt încă o anumită emoție ce mă cuprinde, cauza se află numai în două amintiri de neuitat.

Prima e legată de preziua evenimentului în vederea căruia ar fi trebuit să îndeplinesc o formalitate foarte importantă, fără de care susținerea tezei n-ar fi putut avea loc. Ori că nu știam de ea, ori că o uitasem, nu-mi mai aduc aminte. Ceea ce-mi amintesc foarte bine e surpriza avută când am revenit în cămăruța de la Universitate, după o zi întregă petrecută în oraș. Cineva strecurase pe sub ușă un bilet care-mi amintea cu autoritatea unui semnal de alarmă obligația neglijată. Dar ceea ce mi s-a păstrat în memorie din acest bilet nu era conținutul, astăzi lipsit de orice importanță, ci semnătura, care-mi dă de furcă chiar și după cincizeci de ani: ÎNGERUL TĂU PĂZITOR. În Rusia comunistă de atunci, o asemenea denumire era absolut neobișnuită, cu atât mai mult în mediile universitare, populate de tineri cu educație profund atee. N-am să știu niciodată cine fusese salvatorul tezei mele. Cum mai aveam o zi liberă în față, am putut să îndeplinesc în ultimul moment acea formalitate esențială. Dacă, în timp, am putut uita despre ce era vorba, cel ce a semnat „îngerul tău păzitor”, el, mi-a rămas pentru totdeauna viu în memorie. Prezent în chip misterios.

Cealaltă amintire de neșters e despre un student care a luat cuvântul în lunga discuție în jurul tezei mele. Domeniul lui nu era nici filozofia, nici muzica. S-a prezentat ca student la științele naturii. Dar a fost singurul care a vorbit ca unul ce luase foarte în serios ceea ce citise. Aproape emoționat, el a evocat impactul suferit în timpul lecturii reflecțiilor mele. Relația lui cu muzica fusese puternic influențată de acestea. O nouă iubire era pe cale s-o înlocuiască pe precedenta, o iubire deopotrivă mai ardentă și mai lucidă. El începea să presimtă în fluxul sonor adâncimi nebănuite vreodată, iar acest presentiment îi impregna chiar maniera de a asculta. Aceasta devenea mai atentă, mai investigatoare, ca și cum ar fi trebuit să sesizeze ceva ce nu se revela decât unei percepții extrem de ascuțite. Mi-aș fi dorit mult să-l cunosc pe acest tânăr: îmi

apărea ca încarnarea tipului de auditor pe care nu puteam decât să-l visez, fiindcă nu întâlnisem încă pe nimeni care să vadă în muzică mai mult decât un divertisment. După scrisoarea „îngerului păzitor”, mă aflam acum ca în fața trimisului său. Vai, obligațiile ce urmau actului academic – felicitări, mulțumiri, despărțiri etc. – mă împiedicau să ajung până la modestul student, care între timp se strecurase și dispăruse. N-aveam să știu niciodată cine era și cum se numea, dar mi-a rămas pe vecie în memoria inimii, ca vestitor al unui viitor dedicat cu pasiune cauzei auditorului. Era prefigurarea miilor și miilor de melomani către care destinul avea să-mi îndrepte pașii și cărora am avut bucuria să le pot transmite ceea ce avusesem șansa să descopăr. Timp de o jumătate de veac, amintirea lui m-a însoțit permanent în spirit, de fiecare dată când făceam acest serviciu de mediator între muzică și acei ce aspiră la înțelegerea ei.

În timpul petrecut la Moscova, timp al încercărilor din multe puncte de vedere, ascultarea muzicii îmi fusese un sprijin moral și un izvor de curaj. Reluam un fir întrerupt cam cu zece ani înainte, când viața mă constrânsese să încep raporturi profesionale cu ea. În timpul celor trei ani eu nu eram nici student la facultate, nici critic muzical. Având mult timp liber, ascultam pentru plăcerea pură de a asculta. Mă duceam des la Operă – Bolșoi – sau la concertele de la sala mare sau de la sala mică a Conservatorului când ceva anume mă atrăgea, cum făceam înainte de a împlini douăzeci de ani: fără nicio obligație și lăsându-mă condus doar de curiozitate și pasiune. În camera mea de la Universitate, micul spațiu de care dispuneam era ocupat cu aparate moderne de reproducere muzicală, cele mai bune pe care piața rusească le oferea. Îmbrăcămintea o țineam în valize rânduite sub pat, ca să fac loc în lada patului la discurile și benzile magnetice (destul de stânjenitoare în acel moment). Cunoscând foarte bine punctele unde se vindeau discuri – nu erau, de altfel, decât trei – mă duceam acolo de îndată ce primeam bursa lunară. Discurile erau din fericire foarte ieftine, existența materială nu mi-a fost niciodată primejduită de aceste cheltuieli. Revenisem auditorul fericit din adolescență și din prima tinerețe. O fericire ce avea să se

năruie odată revenit în țara mea și obligat să-mi reiau relațiile profesionale cu muzica. Studentul de odinioară se transformase în profesor, iar criticul devenea un muzicolog care scria cărți și ținea conferințe. Inocența pierdută a auditorului care n-ascultă decât din bucuria de a asculta, urma s-o recuceresc cam după două decenii: ocolul necesar pentru ca această inocență să se poată maturiza la școala datoriei și a luptei.

(va urma)

SUMMARY

George Bălan

The Confession of an Original Music Lover

A philosopher, man of letters, aesthetician, educator, and passionate animator of musical life, George Bălan is a singular personality in the Romanian and world cultural landscape. His main vocation has been that of shedding light over the philosophical content of music and thus offering a systematic education to classical music lovers. In order to achieve his targeted objective, he has invented adequate methods meant to captivate the lovers of artistic beauty, he has devised real workshops of refined dilettantes who have thus learned to enjoy the masterpieces of the great creative ages. George Bălan has recorded seven decades of aesthetic militancy in his glorious career. (Lavinia Coman)